

Zitierhinweis

Lônčíková, Michala : recension de : Hana Kubátová, Nepokradeš!
Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce,
1938-1945, Praha : Academia, 2013, dans : Český časopis historický,
2014, 1, p. 146-149, DOI: 10.15463/rec.1189729944

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

ozbrojeného stretu v „Nemecké juhozápadní Africe“ (s. 93: Ve skutečnosti se jednalo o tažení, které probíhalo v letech 1914–1918 v Nemecké východní Africe a přilehlých portugalských, belgických a britských koloniích. Jedná se však spíše o opomenutí, na s. 107 je již informace uvedena správně). S některými závěry a tvrzeními, například hodnocením dopadu komunistického povstání a občanské války v Malajsku na existenci „pozdně koloniálního státu“ (s. 206), by šlo jistě polemizovat, avšak to zásadněji neubírá na legitimitě autory prezentovaných názorů.

Závěrem lze jen dodat, že recenzovaná publikace je platným příspěvkem do diskuse o imperialismu, jeho různých podobách a aspektech. Její přínos nespočívá primárně v komplexním zhodnocení fenoménu, ale spíše v představení několika různých tematických oblastí a jejich významu v rámci dané problematiky. Čtenář s hlubším zájmem o některou z těchto oblastí pak může publikace využít jako vhodného odrazového můstku při hledání dalších zdrojů informací.

Jan Bečka

Hana KUBÁTOVÁ

Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské spoločnosti k židovské otázce, 1938–1945

Praha, Academia 2013, 266 s., ISBN 978-80-200-2230-1.

Monografia Hany Kubátovej, venovaná vzťahom slovenskej majority a židovskej minority v rokoch 1938–1945, predstavuje rozsiahly príspevok k historickému výskumu v tejto oblasti. Ako autorka sama v úvode poznamenala, doterajšia slovenská historiografia sa v prevažnej väčšine zameriavala len na židovskú menšinu a rôzne druhy represíí, ktoré boli voči nej uplatňované. Aj napriek tomu, že sa práce Ivana Kamenca, Eduarda Nižňanského i niekoľkých ďalších historikov čiastočne venovali aj typológii vzťahov a ich prejavov medzi týmito dvoma skupinami, ucelené spracovanie percepcie Židov slovenskou spoločnosťou v období druhej svetovej vojny doteraz chýbalo.

Úvodná časť publikácie podrobne spracováva stav doterajšieho historického výskumu a naznačuje metodologické východiská, na základe ktorých sa H. Kubátová rozhodla pristúpiť k spracovaniu zvolenej témy. Jej znalosť zahraničnej literatúry v otázke teoretických konceptov antisemitizmu je naozaj pozoruhodná. Dostatočný priestor venuje vysvetľovaniu všeobecnosti antisemitizmu a jedinečnosti holokaustu, poukazuje na obsah a vývoj termínu Zygmunda Baumana – pojmový Žid – ktorý analyzuje aj v súvislosti s teologickou koncepciou Joshuu Trachtenberga (s. 31–32). Autorka zdôrazňuje chápanie nenávisti Židov pod prizmou kresťanstva, z čoho vyplýva aj primeranosť používania termínu antijudaizmus. V kontexte výskumu postojov silne religióznej slovenskej spoločnosti považujem tento prístup za jednoznačne určujúci. Historické pozadie slovensko-židovských vzťahov podrobnejšie zachytáva stručným pohľadom na formovanie slovenského národa, teda v súvislosti s rastúcim etnickým nacionalizmom, v rámci ktorého stáli Židia na okraji kvôli ich jazyku a promaďarskej orientácii. Aj napriek tomu, že 19. storočie predstavuje len prológ k ťažiskovému obdobiu tejto publikácie, rozhodne by bolo zaujímavé zmieniť sa bližšie o asimilačných možnostiach židovského obyvateľstva.¹ K tejto problematike už dokonca vyšla aj monografia Petry Rybářovej, ktorá prekvapujúco úplne absentuje v prehľade

1 Srov. Ivan KAMENEC, *Bieda antisemitizmu a asimilácie u malých národov a štátov strednej Európy*, in: Ivan Kamenec, *Hľadanie a blúdenie v dejinách*, Bratislava 2000; *Historická retrospektíva formovania židovského národa v moderných slovenských dejinách*, Sociológia 24, 1992, č. 1–2.

použitej literatúry.² Je samozrejmé, že nie je cieľom reflektovať všetky publikácie k danej téme, no v takom prípade zohráva dôležitú úlohu práve jej výber.

Nasledujúca časť knihy je už venovaná obdobiu, v ktorom sa inštrumentalizácia antisemitizmu stávala súčasťou praktickej politiky, rámcovanom rokmi 1938–1945, teda od vytvorenia autonómie Slovenskej krajiny až po zánik slovenského štátu na sklonku druhej svetovej vojny. Chronologicky je toto obdobie rozčlenené na tri etapy, ktoré oddelujú výrazné medzníky existencie slovenského štátu: Salzburské rokovania a vypuknutie Slovenského národného povstania. Každá z týchto etáp vykazovala isté špecifiká, ktoré súviseli s praktickou realizáciou krokov namierených proti židovskej menšine od ich pauperizácie cez arizácie k deportáciám z roku 1942 až po okupáciu krajiny nemeckými vojskami po potlačení SNP. Tak ako sa vyvíjalo postavenie Slovenska ako satelitu nacistického Nemecka v súvislosti s priebehom bojov na frontoch druhej svetovej vojny, či jeho vnútropolitická situácia, menili sa postupne aj nálady a postoje majoritnej spoločnosti a ich miera zainteresovanosti na „riešení židovskej otázky“. Práve tieto posuny, resp. zlomy mala zachytiť takto koncipovaná práca.

Prednosťou publikácie H. Kubátovej je, že vychádza z doteraz málo využívaného archívneho materiálu – z hlásení okresných náčelníkov, ktoré mesačne spisovali pre Ústrednú štátnej bezpečnosti (ÚŠB) a tá ich následne spracovávala pre potreby jednotlivých vládnych rezortov. Tento typ dokumentov na jednej strane zameriava pozornosť aj na činnosť nižších správnych orgánov v období slovenského štátu, čo výraznou mierou zabraňuje bagatelizácii politickej zodpovednosti len na najvyššie štátne orgány (resp. ako je uvedené na s. 14, v prípade slovenského štátu išlo prevažne o politické pôsobenie Jozefa Tisa), no na druhej strane je ich interpretácia pomerne náročná a často nejednoznačná. Z uvedených dôvodov autorka s veľkou precíznosťou pristupuje ku kritike daného prameňa, pričom sa primárne opiera o prácu Petra Longericha „Davon haben wir nichts gewusst!“ a upozorňuje na tri základné pravidlá, ku ktorým Longerich dospel počas svojho výskumu nemeckej spoločnosti:³ pokiaľ situačné správy neobsahujú kritické nálady spoločnosti, neznamena to automaticky, že neexistovali; negatívne správy o iných okresoch môžu vyplývať z mocenského boja medzi miestnymi organizáciami; pozitívne reakcie nevyjadrovali len prerežimné postoje obyvateľstva, ale taktiež aj schopnosť režimu potlačovať jeho negatívne prejavy (s. 24–25).

Navyše miera informovanosti o skutočnom dianí závisela od konkrétnej osoby, ktorá vykonávala funkciu okresného náčelníka. Napríklad pri výskume týchto hlásení z okresov bývalej Bratislavskej župy sa viackrát potvrdilo, že úradníci si s ich vypracovaním až toľko námahy nedávali a často išlo len o najzákladnejšie splnenie si povinnosti a každomesačné opakovanie rovnakého, či veľmi podobného, obsahu jednotlivých zložiek hlásenia. Napokon aj samotná autorka pri hodnotení situačnej správy o činnosti Hlinkovej gardy v Trnave poznamenala: „Predstavitelé nižších správnych jednotiek, okresní náčelníci, vládni komisaři alebo napríklad miestni četníci si byli vědomi problémů, do kterých by se mohli dostat, pokud by jejich nadřazení měli pocit, že se v jejich okrese objevují nebezpečné protistátní nálady či dokonce činy“ (s. 129). Pri zvážení všetkých interpretačných úskalí tohto druhu prameňa je nakoniec otáznne, do akej miery je jeho výpovedná hodnota vlastne relevantná.

Výskum verejnej mienky v dejinách je z tohto hľadiska veľmi náročný a je zložité dospieť aspoň k určitej miere objektivizácie nálad či postojov v spoločnosti ku konkrétnym otázkam.

2 Petra RYBÁŘOVÁ, *Antisemitismus v Uhorsku v 80. letech 19. století*, Bratislava 2010.

3 Peter LONGERICH, „Davon haben wir nichts gewusst!“ *Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945*, München 2006.

Chronologický prehľad slovenského štátu tak ostáva, síce veľmi hutným, no viac-menej zhrnutím doterajších poznatkov, doplneným o ukážky z hlásení pre ÚŠB či dobovej tlače. Podobným otázkam čelí aj výskum antisemitskej propagandy a historická veda ešte len hľadá kľúč, ktorým by sa podarilo zhodnotiť jej reálny dopad na súdobú spoločnosť v otázke formovania jej postoja k činnosti ľudáckeho režimu. Aj napriek ambíciám, stanoveným v úvode, pôsobí táto najrozsiahlejšia časť práce ako, možno až príliš podrobné, uvedenie do kontextu k záverečnej kapitole, pojednávajúcej o procese zainteresovanosti slovenskej na židovskej otázke.

Už trichotomická klasifikácia Raula Hilberga: „páchatelia – obeti – diváci“ jasne naznačila, že postupné obmedzovanie práv židovských občanov vyústilo až do ich následných deportácií aj vďaka pasívnemu postoju majoritného obyvateľstva. Diskurz ohľadom pasivity sa od tohto schematického modelu prirodzene posúva ďalej a Hana Kubátová opäť ponúka fundovaný prehľad tohto procesu. Využíva typológiu nemecko-židovských vzťahov, vypracovanú historikom Ottom Dov Kulkom. Zaoberá sa aj jeho kritikou Iana Kernshawa za použitie termínu „nezáujem“, uprednostňujúc skôr výraz „pasívne spolupáchateľstvo“. Autorka upozorňuje na spoločné metodologické limity oboch pojmov, vzhľadom na neexistenciu takýchto reakcií v písomných dokumentoch, a dochádza k záveru, že jej doterajší výskum jasne ukázal, že v slovenskej spoločnosti existovali všetky druhy vzťahov, definované Kulkom a že „ani v slovenskom prípade to teda nebola zfanatizovaná menšina, ale mlčiaci väčšina, ktorá umožnila holokaust“ (s. 180).

Príčina pasívneho spolupáchateľstva slovenskej spoločnosti však nespočívala v rasovej ideológii tak, ako to bolo v prípade nacistického Nemecka. Hľadanie odpovede na túto otázku ponúka autorka prostredníctvom sociálno-psychologických koncepcií, najmä podľa teórie H. C. Kelmana o procesoch autorizácie, rutinizácie a dehumanizácie, nemierených proti židovskej menšine. V tomto ohľade sa nesmierne zaujímavá ukazuje práve funkcia cielenej, štátom riadenej, antisemitskej propagandy, ktorá, popri arizáciách a žiadostiach o židovský majetok, predstavuje jeden zo základných faktorov, zvolených autorkou na analýzu miery zainteresovanosti slovenskej spoločnosti na pauperizovaní Židov poslednej kapitole svojej knihy.

Nie je prekvapením, že práve arizácie ako cesta k nadobudnutiu majetku a zvýšeniu socioekonomického statusu jednotlivcov, sa stala najúčinnnejším nástrojom ľudáckeho režimu na vytváranie spolupáchateľov, čo jednoznačne autorka vyjadruje v závere svojej publikácie: „Přestože zakořeněné protizidovské předsudky ve společnosti, stejně tak jako autorizace, dehumanizace a rutinizace hrály svou roli, holokaust na Slovensku není možné vysvětlit s pomínutím faktoru zainteresovanosti slovenské společnosti na židovském majetku“ (s. 238). O význame, ktorý Kubátová pripisuje ekonomickej stránke tohto procesu, jasne vypovedá už názov publikácie. Posolstvo siedmeho prikázania je výstižné a navyše ostáva aj zdvihnutým prstom morálnemu zlyhaniu kresťanskej spoločnosti. Nasýtenie slovenského človeka (s. 138) pod rúškom údajnej sociálnej spravodlivosti bolo skutočne hybným motorom antisemitskej politiky slovenského štátu.

Vzhľadom na fakt, že autorka taktiež považuje hospodársku oblasť za pendant výskumu zvolenej témy, výber citovanej literatúry je zarážajúci. Je síce pravdou, že hospodárske dejiny, žiaľ, nepatria k mainstreamu súčasnej slovenskej historiografie, ale rozsiahla publikačná činnosť minimálne Ľubomíra Liptáka a Ľudovíta Hallona k danému obdobiu by si jednoznačne zaslúžila väčšiu pozornosť. Autorka ďalej tvrdí, že dôraz, ktorý kládli okresní náčelníci vo svojich hláseniach z rokov 1940–1943 na otázku arizácií, vypovedá o úspešnosti režimu na zainteresovanosti časti spoločnosti na diskriminácii židovskej menšiny (s. 146). Tento argument však nepovažujem za až tak jednoznačný vzhľadom na stanovenú štruktúru jednotlivých

hlásení, ktoré okrem sekcie e), resp. 5, o Židoch, obsahovali aj samostatnú správu o hospodárskych pomeroch, čo napokon uvádza aj sama autorka v úvode na s. 20, ktorej súčasťou bola špeciálna časť povinne vyčlenená otázke židovského majetku – teda predovšetkým prebiehajúceho procesu arizácie.

Súčasť autorkinho výskumu predstavuje aj ďalšia zaujímavá pramenná báza, indikujúca osobnú iniciatívu jednotlivcov – žiadosti o získanie/pridelenie časti židovského majetku. Opäť však ide o typ materiálu, ktorý zachytáva postoje len tých členov slovenskej spoločnosti, ktorí boli v tomto procese aktívni. O názoroch ostatných, ktorí takúto činnosť nevyvíjali, naďalej nevieme a začleniť ich automaticky do kategórie „pasívni“ by bolo značne zjednodušujúce. Podrobnejšia analýza jednotlivých sťažností je výborným prostriedkom na poukázanie rozličnosti motívov, ktoré viedli ich pisateľov k takýmto činom, pripomínajúc, že dejiny ani ich aktéri nikdy neboli čierno-bieli. H. Kubátová neopomína ani špecifický fenomén udaní. Definuje ich na základe konceptu nemeckej historičky Christl Wickertovej, zdôrazňujúc, že tento druh listov býva napísaný z vlastnej vôle a nie na základe pokynov zhora (s. 104), ktorý neskôr dopĺňa ešte aj o dôležitý postreh Roberta Gellatelyho, že takéto konanie pisateľom dodávalo pocit spoločenskej moci (s. 230).

Aj napriek tomu, že je teoreticky možné uvažovať o typológii vzťahov medzi židovskou minoritou a majoritným obyvateľstvom, tak ako to definoval napr. spomínaný O. D. Kulka, nedokážeme primerane kvantifikovať podiel jednotlivých typov vzťahov v spoločnosti a takisto slabo sú zaznamenané ich kvalitatívne zmeny. V tomto bode naráža historický výskum na viaceré otázky a následné výzvy, na ktoré ešte bude potrebné hľadať odpovede. Monografia Hany Kubátovej je prvým systematickým a uceleným pokusom o spracovanie slovensko-židovských vzťahov. Ako som už zdôraznila, autorka zvolila zaujímavé metodologické koncepty, reflektujúce aktuálne trendy v historiografii, avšak ich aplikácia naráža na vyššie uvedené limity a výskum v tejto oblasti tak ešte zďaleka nie je uzavretou kapitolou.

Michala Lónčíková

Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER (edd.)

„Miluji tvory svého pohlaví.“ Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí

Praha, Argo 2013, 649 s., ISBN 978-80-257-0876-7.

Kniha, ktorá vyšla pod príznačným sjednocujúcim názvom „Miluji tvory svého pohlaví“, je do jiste míry výjimečná. Na jejím vzniku se podílelo třináct autorů, kteří se při svém výzkumu nepohybovali jen na poli historie, ale zároveň i medicíny, psychiatrie, sexuologie, sociologie a dalších humanitních věd. Výsledkem je publikace, jež může být právem označena jako interdisciplinárně pojatá. Pro vznik rozsáhlé monografie byla rozhodující konference „Homosexualita v českých zemích a humanitní vědy“, kterou uspořádala v březnu 2009 Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. Vzhledem k tomu, že se na ní setkaly příspěvky z mnoha oborů, vznikly nakonec tři výstupy z této konference. Kromě této knihy vyšla ještě další, která se zabývala reprezentací homosexuality v umění v historické perspektivě.¹ Dějiny homosexuality v českých zemích z pohledu samotných homosexuálů a jejich emancipace se pak snažila postihnout práce třetí.²

1 Martin C. PUTNA a kol., *Homosexualita v dějinách české kultury*, Praha 2011.

2 Jan SEIDL a kol., *Od žaltáře ke oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*, Brno 2012.